

PROCESI USTVARJANJA KULTURNE DEDIŠČINE

Na razpotju med neoliberalizmom in prostovoljstvom v okviru dediščinskih društev

Jasna Fakin Bajec

69

IZVLEČEK

Prostovoljno delo v okviru društev lahko veliko pripomore k razvoju vključujoče družbe, uravnoteženemu razvoju in prenosu znanj. To so tudi glavna izhodišča *Strategije kulturne dediščine 2020–2023*, kjer se pri celostnem ohranjanju med drugim poseben pomen namenja vključevanju skupnostnih praks. Članek na primeru delovanja Društva Debela griza s Krasa in vključevanju zasebnika pri upravljanju tamkajšnjega prazgodovinskega gradišča predstavlja razkorak pri implementaciji celostnih pristopov v prakso. Ta se med drugim kaže pri negiranju dosežkov izvedenih v okviru prostovoljnega dela.

Gljučne besede: prostovoljno delo, dediščinska društva, kulturna dediščina, celostni pristop, neoliberalizem, kulturne pravice

ABSTRACT

Voluntary work within associations can make a significant contribution to the development of an inclusive society, balanced development and knowledge transfer. These are also the main starting points of the Cultural Heritage Strategy 2020-2023 where, among other things, particular importance in integrated conservation is given to the inclusion of community practices. Taking the example of the activities of the Debela Griza Society in the Karst region and the inclusion of a private undertaking in the management of a prehistoric hillfort there, the article discusses the discrepancies in the practical implementation of integrated approaches. This is also reflected in the negation of what was achieved through voluntary work.

Key words: voluntary work, heritage associations, cultural heritage, integrated approach, neoliberalism, cultural rights

Uvod

Nove strategije razumevanja vloge kulturne dediščine v 21. stoletju (Evropska strategija kulturne dediščine za 21. stoletje 2017; Strategija kulturne dediščine 2020–2023 2019) poudarjajo načelo celostnega (*integrative*) in sodelovalnega (*participatory*) pristopa pri raziskovanju, vrednotenju, upravljanju in razvoju kulturnih pomnikov in znanj iz preteklosti. Sledeč slovenski strategiji celostni pristop na izvedbeni ravni zahteva »vključevanje različnih državnih organov in ustanov, lokalnih in drugih zainteresiranih skupnosti ter predvideva konstruktivno sodelovanje med njimi« (Strategija kulturne

dediščine 2020–2023 2019: 3). Pri tem je posebej izpostavljeno, da so državljani, lastniki dediščine in drugi zainteresirani (društva, združenja, nevladne organizacije, lokalne skupnosti itd.) pomemben in enakopraven soudeleženec pri sprejemanju odločitev na vseh ravneh, kar velja za sprejemanje in izvajanje strategije (prav tam). Podobna izhodišča zasledimo tudi pri Unescovi *Konvenciji o varovanju nesnovne kulturne dediščine*, po kateri naj bi si vsaka država pogodbenica prizadevala »zagotoviti najširše možno sodelovanje skupnosti, skupin in po potrebi tudi posameznikov, ki ustvarjajo, vzdržujejo in prenašajo to dediščino, in njihovo aktivno vključitev v upravljanje s to dediščino« (Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine 2003: 15. člen; gl. tudi Židov 2018: 48). Podobno beremo tudi v *Okvirni konvenciji Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo* (2005), kjer je kulturna dediščina opredeljena kot »skupina virov, podedovanih iz preteklosti, ki jih ljudje neodvisno od lastništva opredelijo kot materialni ostanek, odsev in izraz svojih nenehno razvijajočih se vrednot, prepričanj, znanj in tradicij« (Blake 2015: 272; Strategija kulturne dediščine 2020–2023 2019: 5). Hkrati *Evropska strategija kulturne dediščine za 21. stoletje* predvideva razvoj javno-zasebnih partnerstev pri projektih obnove in promocije dediščine, kar pomeni, da se pri upravljanju dediščine v javnem interesu posebno mesto namenja vključevanju gospodarskih družb.¹

Glavni namen članka je na podlagi etnografskega gradiva, pridobljenega s pomočjo aktivnega sodelovanja z Društvom Debela griza iz Volčjega Grada na Krasu, analizirati in reflektirati pomen društvenega delovanja pri praksah ustvarjanja, ohranjanja in razvoja lokalne dediščine ter vloge lokalnih skupnosti oz. civilne družbe pri vzpostavljanju načela celostnega pristopa. Metodologija uveljavljanja celostnega pristopa je namreč rezultat sodobne neoliberalne politike, ki pod krinko konceptov participacija, vključujoča družba, aktivno državljanstvo idr. želi vzdrževanje javnih dobrin naprtiti na pleča civilne družbe (Coombe in Weiss 2015; Fredheim 2018; Cantillon in Baker 2020). Pri implementaciji koncepta participativna demokracija naj bi ljudje imeli možnost prevzemanja aktivnejše vloge v političnih odločitvah (Müller in Stotten 2011: 5). Poudarek naj bi bil na »dobrem upravljanju«, kjer so postopki odločanja transparentni, odgovorni, odzivni, pravični, vključujoči, učinkoviti in spoštujejo pravno državo (nav. delo: 7). Vendar v praksi vključevanje civilne družbe v procese vrednotenja in upravljanja kulturnih pomnikov odpira več raziskovalnih vprašanj. Za namene pričujočega članka² je ključno razumevanje, kdo so predstavniki civilne družbe oziroma kaj pomeni lokalna/dediščinska/kulturna skupnost. V dediščinskem diskurzu lahko koncept skupnost različno razumemo (več gl. Fakin Bajec 2020); po *Okvirni konvenciji Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine*

¹ Mednarodni projekt RESTAURA – *Revitalising Historic Buildings through Public-Private Partnership Schemes* (Program transnacionalnega sodelovanja Srednja Evropa 2014–2020), ki se je v letih 2016–2019 izvajal tudi v Sloveniji, je pokazal, da je mehanizem javno-zasebnega partnerstva na področju vzdrževanja, obnove in valorizacije stavbne kulturne dediščine zelo slabo uveljavljen. Vzrokov je več, poleg pomanjkljivega poznavanja ali celo napačnega razumevanja tega mehanizma s strani določenih deležnikov, tudi nezainteresiranost privatnega sektorja za sodelovanje z javnimi institucijami na področju obnove zgodovinskih stavb ali predelov zgodovinskih mest. Vendar kot ugotavlja zgodovinarka Neva Makuc, mehanizem javno-zasebnega partnerstva lahko predstavlja rešitev za propadajoče zgodovinske stavbe in primanjčevanje potrebnih javnih sredstev, saj na področje izvajanja javnih storitev in izgradnje infrastrukture uvaja precej prednosti. Dober primer je oblika energetskega pogodbeništva, kjer so v Občini Črnomelj v okviru sodelovanja med javnim in zasebnim partnerjem prenovili tudi stavbi kulturne dediščine, in sicer črnomaljski grad in t. i. bivši dijaški dom (več gl. Makuc 2018).

² Članek je rezultat raziskovalnega dela pri raziskovalnem programu *Historične interpretacije 20. stoletja* (P6-0347), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS iz državnega proračuna.

za družbo (2005) dediščinsko skupnost sestavljajo »ljudje, ki cenijo posamezne vidike dediščine ter jih želijo z javnim delovanjem ohranjati in prenašati prihodnjim rodovom« (Strategija kulturne dediščine 2020–2023 2019: 5; Zagato 2015: 147). Pri tem je seveda pomembno razumevanje, da skupnost ni homogena, neproblematična, koherentna skupina ljudi brez notranjih nesoglasij, interesov, nosilcev moči, hierarhičnih odločitev (Waterton in Smith 2010; Coombe in Weiss 2015: 48–49; Labrador in Silberman 2018: 2–3), temveč spreminjajoča se entiteta, odvisna od različnih zunanjih in notranjih dinamik in sprememb. V tem okviru so še vedno zelo aktualna vprašanja, na kakšen način naj bi skupina lokalnih prebivalcev sodelovala s strokovnjaki, lokalnimi politikami oz. gospodarskim sektorjem, na kakšen način in s kakšnimi nameni naj bi se vključilo gospodarske družbe v celostno ohranjanje in kako naj bi se vzpostavil konsenz o tem, zakaj in s kakšnim ciljem varovati pomnike iz preteklosti. Avtorji zbornika *The Oxford Handbook of Public Heritage: Theory and Practice* (2018) se nagibajo k uporabi termina javna dediščina (*public heritage*), ki poudarja, da je dediščina last širše javnosti, v kateri se morajo etične odločitve in upravljalvske prakse uskladiti z javnostjo, in sicer na polju identifikacije, načrtovanja in upravljanja kulturne dediščine. Po njihovem mnenju bi uveljavitev koncepta javna dediščina lahko zajela obstanek več sobivajočih identitet in preprečila tradicionalno razlikovanje med »našo« in »njihovo« dediščino (Labrador in Silberman 2018: 5). Pa je v Sloveniji dovolj razvita vključujoča in sodelovalna družba, kjer bi akterji iz različnih javnih institucij (muzejev, občin, razvojnih agencij, javnih zavodov idr.), lokalnih skupnosti in zasebnega sektorja vzajemno sodelovali in mrežili svoje znanje, izkušnje in interese?

Na Slovenskem lahko kot dediščinsko skupnost označimo aktivne krajane po vaseh, soseskah ali predelih mest, ki s skupnimi praksami ohranjajo svoje lokalne posebnosti; društva, katerih cilj je tudi varovanje lokalne kulturne dediščine; ter člane študijskih krožkov, ki se razvijajo v okviru programov univerz za tretje življenjsko obdobje, ljudskih univerz, knjižnic in drugih izobraževalnih ustanov, namenjeni pa so vseživljenjskemu učenju odraslih. Člani omenjenih skupnosti se združujejo zaradi različnih namenov, interesov in ciljev; skupna nit medsebojnega sodelovanja pa je povezovanje na prostovoljni ravni z namenom ustvarjalnega in kakovostnejšega preživljanja svojega prostega časa. Čeprav se nam mnogokrat zdi, da nam v sodobni družbi nenehno zmanjkuje časa in si zaradi novih tehnoloških naprav in ideologije vsesplošne dosegljivosti s težavo vzamemo čas za zasebno življenje (Petrović 2017), opazamo tudi nasprotna spoznanja, ko si čedalje več posameznikov (zlasti iz srednjih in starejših generacij) vzame čas za različne oblike učenja v skupnosti (Ličen, Findeisen in Fakin Bajec 2017).

S pomočjo teorije neoliberalizma in vpliva tržne miselnosti, ki prodira v vse pore našega življenja (tudi socialnega, kulturnega in izobraževalnega), članek pod drobnogled postavlja dejstvo, da v praksi celostni pristop ne deluje in se člani lokalnih društev čedalje bolj soočajo z negativnimi občutki in razočaranji. Na eni strani jih dediščinske institucije ne vključujejo v pripravo upravljalvskih programov ohranjanja dediščine, na drugi strani pa njihova znanja, izkušnje, delo in dosežke začnejo tržiti ali kopirati zasebni subjekti (podjetja, razvojne agencije, turistične agencije, zasebni zavodi), ki na lokalni kulturni dediščini snujejo svoje produkte in storitve, hkrati pa radi pozabijo na primarnega avtorja iniciative. Ker so člani za raziskave in izvajanje aktivnosti izkoristili svoj prosti čas, se

pri uporabi njihovih idej in iniciativ seveda počutijo opeharjene. Žal pa društva nimajo dovolj znanja, finančnih sredstev in strokovne podpore, da bi svoje dosežke avtorsko zaščitili oziroma se aktivnejše vključili v razvoj konservatorskih in/ali drugih kulturnih programov. S tem pa so jim kršene osnovne kulturne pravice, ki jih raziskovalci vključujejo v temeljne človekove pravice (Silverman in Ruggles 2007; Blake 2015; Logan 2015; Zagato 2015; Vickery 2019). S člankom želim odpreti razpravo o etičnem in moralnem vključevanju društvenih oziroma prostovoljskih praks v procese celostnega ohranjanja dediščine, saj se člani društev v procesih raziskovanja, revitalizacije in ohranjanja lokalne oziroma javne dediščine nanjo tudi čustveno navežejo. Podjetni posamezniki, gospodarske družbe ali razvojne agencije pa vlaganje v kulturno dediščino razumejo kot »vlaganje v infrastrukturo« oziroma »vlaganje v neponovljiv produkt, kar so marketinške sanje kogarkoli, ki se kakorkoli ukvarja z ekonomijo«. ³ Zato je ključen tudi razmislek, kako lahko etnologi in kulturni antropologi pomagamo prostovoljnim organizacijam; kako začeti diskurz o pomenu ohranjanja kulturnih pravic; kako vzpostaviti dialog med različnimi sektorji, da bo tudi prostovoljno delo prepoznano kot pomemben dosežek k uravnoteženemu razvoju sodobne družbe.

Razpravo začenjam s predstavitvijo metodološkega in teoretičnega okvirja, kjer pri slednjem predstavljam značilnosti neoliberalne družbe, definicijo kulturnih pravic in razumevanje kulturne dediščine v okviru sodobnih razvojnih strategij. V naslednjem sklopu predstavim odmevne kulturne prakse članov društva, ki so sprožile refleksijo o načinih implementacije celostnega ohranjanja v prakso in zaščiti kulturnih pravic nosilcev. V zaključku se zlasti sprašujem o pomenu celostnega ohranjanja dediščine, saj žal tudi javne dediščinske institucije, kot je Zavod za varstvo kulturne dediščine, ne prepoznajo pravic lokalnih skupnosti. Zato je zelo aktualno vprašanje, kako bolje udejanjiti nove trende v aplikativni antropologiji (Podjed 2019), saj se njena uporabna vloga mora nanašati tudi na nudenje pomoči skupnostim, ki so zaradi neoliberalno naravnane družbe prevečkrat žrtve izkoriščanja svojih idej za rešitve, storitve in izdelke v industriji (nav. delo: 22–23).

Metodologija raziskave

Študija primera se nanaša na aktivnosti *Razvojnega društva Debela griža – društva za ohranjanje, oživljanje in razvoj naravne, kulturne in etnološke dediščine* (v nadaljevanju Društvo Debela griža) iz vasi Volčji Grad na Krasu (Občina Komen), ki je bilo ustanovljeno leta 2003. S člani društva sem intenzivneje začela sodelovati leta 2003 z vodenjem etnološkega krožka na Osnovni šoli v Komnu (Fakin Bajec 2011: 279–281), leta 2005 pa sem sodelovala pri raziskavi, snovanju scenarija in snemanju dokumentarnega filma *Takú je blo na Volčjem Gradi: predstavitev preteklega načina življenja v kraški vasi Volčji Grad* (Fakin Bajec 2005), ki predstavlja zgodovino načina življenja na kraški kmetiji. Kasneje sem dejavnosti društva spremljala v medijih in z neformalnimi pogovori.

³ Gre za citat podjetnika s Krasa, ki je bil vključen v etnografsko raziskavo za članek in je v intervjuju predstavil pogled ekonomskega sektorja na razvoj novih turističnih produktov in storitev, ki so osnovani na kulturni dediščini (več v nadaljevanju).

Člani Društva Debela griža pri snemanju filma *Takú je blo na Volčjem Gradi* (foto: Boštjan Štolfa, Arhiv Društva Debela griža, Volčji Grad 2005)

Po uspešni javni predstavitvi filma sem z nekaterimi krajanji opravila poglobljene intervjuje, kjer me je med drugim zanimalo, kaj sta jim pomenila nastanek in izdaja filma, kaj je zanje lokalna dediščina, zakaj se v okviru vasi udeležujejo vaških akcij (*robot*), kjer renovirajo in ohranjajo lokalno dediščino, kaj jim pomeni močna in povezana skupnost ipd. Njihova razmišljanja o vaških kulturnih praksah podrobneje analiziram v knjigi *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine na Krasu* (Fakin Bajec 2011); v pričujočem članku povzemam glavna spoznanja in v nadaljevanju pod drobnogled postavljam nov raziskovalni izziv, ki je povezan z upravljanjem njihovega največjega lokalnega kulturnega spomenika, tj. prazgodovinskega gradišča Debela griža. Gre za največje kraško gradišče iz časa praskupnosti, ki je bilo do devetdesetih let 20. stoletja prepuščeno zobu časa. Dediščinske institucije in občina Komen žal niso uspeli zagotoviti potrebnih finančnih sredstev za arheološke raziskave. Prve naloge društva so bile tako povezane z osveščanjem širše javnosti o pomembni arheološki dediščini in urejanju okolice lokalnega spomenika. Po letu 2012 pa je zemljišča, kjer se nahaja gradišče, odkupil podjetnik iz sosednje vasi, leta 2014 ustanovil neprofitni zasebni Zavod Krasen Kras ter z lastnimi finančnimi sredstvi in s strokovno pomočjo Zavoda za varstvo kulturne dediščine nadaljeval z urejanjem in renovacijo gradišča. V svoje razvojne, promocijske in turistične aktivnosti pa le skromno vključuje lokalno skupnost. Še več, vse kulturne aktivnosti, ki so jih pred prihodom kraškega podjetnika storili člani društva, so sedaj v strokovnem diskurzu prezrte.

Kje so vzroki za »nemo toleranco« med skupnostjo, gospodarstvenikom, lokalno politiko in stroko? Kaj o nastali situaciji menijo člani društva in kako si pomen celostnega

pristopa razlaga podjetnik, ki je hkrati tudi direktor Zavoda Krasen Kras? O zastavljenih vprašanih so za namene pričujoče raziskave, ki je trajala od maja do avgusta 2020, razmišljali prvi predsednik Društva Debela griža, ki je med prvimi v vasi začel opozarjati na izobraževalni in turistični pomen prazgodovinske dediščine, sedanji predsednik in mlajši član društva. Poglobljen intervju je bil opravljen tudi z direktorjem Zavoda Krasen Kras, ki je med drugim spregovoril o načinih vključevanja zasebnega sektorja v celostne pristope ohranjanja javne dediščine.

Neoliberalizem, komodifikacija kulture in (po)ustvarjanje dediščine

74

Pojem neoliberalizem v strokovno-znanstvenih razpravah zaobjema več interpretacij, ki z različnih zornih kotov osmišljajo delovanje ljudi v tržno naravnani družbi. Ključno izhodišče je, da skrb za konkurenčnost, inovativnost, ustvarjalnost, ekonomsko učinkovitost, trženje in tekmovalnost niso več značilni le za gospodarske družbe, temveč čedalje bolj tudi za dejavnosti, ki so v javnem interesu; od zdravstvenih in socialnih ustanov, izobraževalnih in raziskovalnih institucij (več gl. Kreft in Ule 2013; Rizman 2014: 457) do upravljanja kulturnih in naravnih dobrin (Coombe in Weiss 2015; Labrador in Silberman 2018). Država s svojimi zakoni in strategijami omogoča razvoj, obstoj in reguliranje družbe na način, da ustvarja in ohranja svoboden in prosti trg dobrin (Ploštajner 2015: 479; Klepec 2019: 122), pri čemer skupaj s svojimi javnimi institucijami in upravami vse bolj deluje kot podjetje. Posledice neoliberalnega sistema se v javnih službah in servisih kažejo v reorganizaciji storitev v kapitalsko pridobitne dejavnosti, saj je po neoliberalni logiki vse, kar ni primerno za konkurenčni boj in merljivo s kvantitativnimi kazalci in učinki, brez družbene vrednosti (Kreft in Ule 2013: 97). Obrat, ki smo mu bili v svetu priča konec šestdesetih let prejšnjega stoletja, je povzročil, da je vse postalo legitimna tarča marketizacije in potrženja – »še tako perverzne, čudne in bizarne nagnjenosti, občutki, strasti ali afekti« (Klepec 2019: 35).

Vpliv ekonomskega diskurza se na polju (po)ustvarjanja dediščine kaže v procesu upravljanja in komodifikacije kulturnih elementov v namene razvoja turizma, kreativne industrije in marketinga ter izpostavljanju vloge kulture v okviru družbeno-ekonomskega razvoja (Coombe in Weiss 2015: 44). V začetku 21. stoletja sta mednarodni organizaciji Unesco in Svet Evrope vložili ogromno truda, da sta upravičili vključitev kulture v razvojne (družbeno-gospodarske) strategije. Na svetovnem vrhu o trajnostnem razvoju v Johannesburgu leta 2002 in na svetovnem javnem srečanju o kulturi v Portu Alegre leta 2002, kjer je bila sprejeta *Agenda 21 za kulturo*, je bila kultura razglašena za četrti steber trajnostnega razvoja (Labadi in Gould 2015: 200). S tem sta bili kultura in njena dediščina umeščeni v svetovni politični in razvojni diskurz ter v reševanje perečih globalnih izzivov, kot so globalne podnebne in demografske spremembe, svetovna finančna nestanovitnost, revščina idr. (Labadi in Gould 2015: 200; Labrador in Silberman 2018: 8). Leta 2010 je pod okriljem Unesca izšel dokument *Moč kulture za razvoj*, kjer je kultura v vseh svojih dimenzijah opredeljena kot »močni spodbujevalec ekonomskega razvoja, socialne stabilnosti in zaščite okolja« (The Power of Culture for Development 2010: 1). V *Agendi za trajnostni razvoj do 2030* (2015) sta kultura in dediščina razumljeni v širšem kontekstu,

kot sredstvi, ki lahko prispevata k ustvarjanju dostojnih delovnih mest in gospodarske rasti, zmanjšanju neenakosti, varovanju okolja, spodbujanju enakosti spolov in izgradnji mirnih in vključujočih družb. Sledeč dokumentu *Culture for 2030 Agenda* (2018) se od držav zahteva, da kulturo sistematično vključujejo v oblikovanje politike o trajnostnem turizmu, kulturne in ustvarjalne industrije (Azoulay 2018: 1). Trajnostni kulturni razvoj predvideva kontinuiteto kulturnih vrednot in identitet ter temelji na znanju prebivalstva v določenem kulturnem okolju.

Vključitev kulture v razvojne politike je omogočilo financiranje ohranjanja in razvoja dediščine v okviru projektnih razvojnih sredstev; v primeru Evropske unije govorimo o sredstvih, pridobljenih v razvojnih programih za Evropsko teritorialno sodelovanje (Interreg), razvoj podeželja (CLLD), programih Ustvarjalna Evropa, Erasmus+, Evropi za državljanke ter raziskovalnem programu Obzorje 2020 (Fakin Bajec 2020). Pod vplivom neoliberalistične miselnosti dediščinski projekti sledijo logiki matematično merljivega sistema, ki se kaže v doseganju konkretnih kazalnikov, indikatorjev, ciljev, rezultatov (Labrador in Silberman 2018: 8). Čeprav je konkretne učinke kulturnih praks zelo težko matematično in kvantitativno meriti, saj govorimo o odnosih, pomenih, čustvih, spominih, izkušnjah ljudi in različnih interpretacijah preteklosti oziroma o socialnih, kulturnih, izobraževalnih, zgodovinskih vrednotah, ki se porajajo med nosilci kulture, je žal politični in razvojni pogled na dediščino usmerjen na povečevanje materialne blaginje (Logan, Kockel in Nic Craith 2016).

Hkrati neoliberalno upravljanje javnih dobrin ne določa umika države iz praks, povezanih z upravljanjem kulturne dediščine, temveč novo razporeditev upravljalvske moči. Na eni strani se kulturne in dediščinske institucije, kot so muzeji, knjižnice, raziskovalni centri, zavodi za varstvo kulturne dediščine idr. srečujejo s pomanjkanjem potrebnih finančnih sredstev za temeljno poslanstvo svojih institucionalnih nalog in posledično iskanjem potrebnih sredstev na trgu (Židov 2018: 56). Po drugi strani pa smo pod okriljem koncepta celostnega pristopa priča novim kulturnim politikam, kjer se poleg javnih institucij na državni in lokalni ravni spodbuja vključevanje civilne družbe in privatnega sektorja. Javne kulturne institucije naj bi poleg svojih temeljnih dejavnosti še krepile skupnosti (*capacity building of community*) in ozaveščale lokalno prebivalstvo o potencialih kulturne dediščine za nove tržne odnose in virih za akumulacijo kapitala (Coombe in Weiss 2015: 44).⁴ Opolnomočenje lokalnega prebivalstva naj bi pripomoglo k temu, da bi ljudje kot nosilci dediščinskih praks postali odgovorni za svojo dediščino, do nje imeli pozitiven odnos, se zavedali lastnih pravic in bili s tem uspešnejši na odprtem tržnem trgu. Vendar, kot poudarjajo mnogi raziskovalci in kot bo razvidno iz predstavitev delovanja Društva Debela griža, žal nove upravljalvske strukture, razdeljene med vladne agencije, kulturne institucije in privatne interese, povzročajo notranje konflikte in kontradiktornosti, ki preprečujejo kakršnokoli učinkovitost in produktivnost (Labrador in Silberman 2018: 8). V duhu, da je treba državo v čim večji meri privatizirati, tudi prek uvedbe »novega javnega upravljanja« (Klepec 2019: 135), se posameznik ali skupnost podrejata ekonomski ideologiji. Problem pa je, da država ne (za)ščiti posameznikov ali skupnosti, ki so izpostavljeni pastem tržnega ravnanja in razmišljanja (nav. delo: 136).

⁴ Več o participativni vlogi muzejev v kontekstu novih razvojnih politik gl. Valič 2019.

Uveljavitev celostnega pristopa pri upravljanju lokalnih kulturnih spomenikov odpira vrsto etičnih vprašanj o razumevanju in vključevanju prostovoljnega dela v skupnosti, dragemu plačevanju profesionalnih kulturnih menedžerjev in drugih dediščinskih strokovnjakov ter o evropskih merilih, zakaj nekaj ohranjati in s kakšnim ciljem (Labrador in Silberman 2018: 10). Vloga prostovoljcev in prostovoljstva pri ohranitvi kulturne dediščine in upravljanju kulturnih institucij se je začela krepiti v začetku 21. stoletja (Da Milano 2009).⁵ Za razliko od Slovenije, kjer je prostovoljnega dela v javnih institucijah manj in se zmanjševanje finančnih sredstev za zaposlitve v kulturi rešuje s študentskim in javnim delom, v tujini (npr. Velika Britanija, Kanada, Avstralija) prostovoljci in t. i. »naredi sam kulturne institucije« (*do-it-yourself heritage institutions*) marsikje rešujejo poslanstvo muzejev in galerij (Ashley 2012; Fredheim 2018; Cantillon in Baker 2020) ter načine ohranjanja kulturne dediščine (Da Milano 2009).

V Sloveniji je prostovoljstvo pomembna socialna vrednota, ki pa jo v evropskih projektih in zaradi vdora ekonomskega kapitala vse bolj izkoriščajo. Zato so še kako relevantna vprašanja, kakšne pravice imajo nosilci dediščinskih praks, ki so po novih konvencijah Unesca in Sveta Evrope postali glavni akterji ohranjanja in razvoja javne dediščine. Kako so njihove pravice povezane s temeljnimi človekovimi pravicami in kaj storiti, ko t. i. kulturne pravice nosilcev kršijo politični in gospodarski nosilci moči? Po pisanju pravnice Janet Blake so bile človekove pravice vedno v osrčju konvencij o varovanju kulturne dediščine, tudi če ta odnos ni bil vselej eksplicitno omenjen. Leta 2011 je Zbor za človekove pravice v svoje poročilo prvič uradno vključil zahtevo po varovanju kulturne dediščine kot delu človekovih pravic. Avtorji poročila poudarjajo, da kulturna dediščina ni pomembna zgolj zaradi sebe, temveč tudi v odnosu do človeštva; njen pomen pa se zlasti kaže v odnosu do posameznika in skupnosti, do njune identitete in razvojnih procesov (Blake 2015: 288). Po pisanju Blakove in pravnika Lausa Zagata so kulturne pravice formalno stopile v veljavo leta 1966 z *Mednarodnim sporazumom o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah*, kjer je v 15. členu poudarjena pravica o sodelovanju v kulturnem življenju (Blake 2015: 289; Zagato 2015), ki se jo razume kot dostop do in uživanje lastne kulturne dediščine in skupnosti. To vključuje prepoznavanje mnogovrstnih dediščin, skozi katere posamezniki in skupnosti izražajo svojo človečnost, dajejo pomen svojemu obstoju, gradijo svoj svetovni nazor in predstavljajo svoj obstoj v soodvisnosti z drugimi (Blake 2015: 289). Po *Fribourški deklaraciji o kulturnih pravicah* (2007) so kulturne pravice, enako kot druge človekove pravice, izraz in pogoj za človekovo dostojanstvo. Po deklaraciji se kulturne pravice nanašajo na pravico do identitete in kulturne dediščine; pravico do identifikacije s kulturnimi skupnostmi; pravico do dostopa in sodelovanja v kulturnem življenju; pravico do izobraževanja in usposabljanja; pravico do komunikacije in informacij; pravico do sodelovanja v kulturnih politikah in drugih sodelovanjih (Cultural rights 2007: 1; Zagato 2015: 143–144). V naslednjem poglavju bomo na konkretnem primeru spoznali, kako se spoštovanje in varovanje kulturnih pravic kaže pri delovanju prostovoljnega društva, katerega cilj je tudi ohranjanje kulturne

⁵ V skladu z Manifestom za prostovoljstvo v Evropi je prostovoljstvo opredeljeno kot dejavnost, ki se izvaja: prostovoljno, na osnovi lastne izbire in motivacije; brez želje po zaslužku; v organiziranem okolju (denimo pod okriljem nevladnih organizacij, prostovoljnih centrov oziroma bolj ali manj organiziranih skupin); z namenom, da poleg prostovoljcu koristi še komu drugemu; da bi prispevala k vrednotam ali splošnim interesom družbe kot celote (Da Milano 2009: 9).

istovetnosti in različnosti, utrjevanje lokalne identitete, izobraževanje in medsebojno opolnomočenje.

Delovanje Društva Debela griža med ohranjanjem in trženjem lokalne dediščine

Združevanje ljudi zaradi podobnih interesov in namenov je že zelo star pojav, ki je prve pravne podlage dobil z nastankom prvih nacionalnih držav v 18. in 19. stoletju. Večji vzpon društvenih dejavnosti se je začel po Bachovem absolutizmu (v petdesetih letih 19. stoletja), ko se je društvena zakonodaja močno sprostila in je imelo organiziranje ljudi poseben pomen pri razvoju različnih družbenopolitičnih in kulturnih procesov (Marušič 1999: 179). Gorazd Makarovič občutek pomanjkanja časa in prosti čas, ki so ga plemiči, meščani, obrtniki in agrarno prebivalstvo različno preživljali, povezuje z uveljavitvijo urne orientacije v 16. in 17. stoletju (Makarovič 1995: 225). Med neagrarnim prebivalstvom je občutje pomanjkanja in pritiska časa naraščalo zlasti od srede 19. stoletja naprej, ko je industrijski čas vedno bolj vplival na celotno življenje (nav. delo: 229). Oblike preživljanja prostega časa v društvih Makarovič povezuje s povečanjem števila izobražencev, ki so v kultivirano izrabo prostega časa prinesli marsikaj novega, tudi porast različnih društev (nav. delo: 246–247).

77

Konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja so v zahodni Sloveniji prevladovala bralna, glasbena, telovadna, kulturna, šolska, trgovsko-obrtna društva, ki so predstavljala osrednje slovensko kulturno in družabno središče za razvoj in utrjevanje narodne zavesti z željo, da bi se kljub tuji politični nadoblasti ohranjal značaj slovenske dežele. Danes se soočamo z večjim številom športnih, kulturnih, turističnih, pevskih, gasilskih in mladinskih društev. Porast društev konec 20. in predvsem v 21. stoletju so na Slovenskem pogojevale tudi administrativne zahteve znotraj občin, saj se krajevna skupnost ni mogla prijaviti na različne občinske, nacionalne in mednarodne projekte, medtem ko se je društvo lahko.

S tem je povezan tudi nastanek Društva Debela griža, ki je nastalo v obdobju, ko je bila zahodna Slovenija upravičena do razvojnih projektov PHARE zaradi vključitve Slovenije v Evropsko skupnost.⁶ Ker krajevne skupnosti niso imele pravno-formalnih pogojev za vključitev v projektno partnerstvo, so se po mnogih kraških vaseh ustanavljala kulturna, dediščinska in turistična društva (npr. v Pliskovici, Brestovici, Gorjanskem in drugih vaseh). S pridobivanjem evropskega denarja se je na Krasu začel politično-strokovni diskurz o pomenu ohranjanja lokalne dediščine. Pred projektним financiranjem so krajsani ravno tako obnavljali javne površine in urejali skupno lastnino v obliki vaških delovnih akcij, vendar zgolj tiste, ki so jih nujno potrebovali za življenje. Z možnostjo prijav na projekte so se vaške akcije usmerile v pripravo turistične infrastrukture in revitalizacijo drugih kulturnih in naravnih pomnikov, ki so bili pred tem zaradi neuporabe zapuščeni. Tako so začeli z urejanjem pohodnih in kolesarskih poti po gmajnah, čiščenjem nekdanjih vodnih zbiralnikov za živino (*kalov*), urejanjem vaških

⁶ Zaradi obmejne lege je bil Kras deležen finančnih spodbud iz Evropske skupnosti že leta 1992 s pridružitvijo Slovenije programu PHARE (program za čim hitrejšo vključevanje v evropske povezovalne procese). S pomočjo tega denarja se je na Krasu bistveno izboljšala gospodarska infrastruktura in okreplila ozaveščenost o lokalnih kulturnih posebnostih.

domov za lokalne zbirke in drugimi aktivnostmi. Pogovor s člani društva, zakaj so po vasi restavrirali vaške vodnjake in kale, je pokazal, da prvotni namen nikakor ni bil ohranjanje lokalne dediščine, temveč takratna življenjska potreba po popravilu vodnjakov zaradi suše. Kot je pojasnil prvi predsednik društva: »Vedelo se je, da vodnjaki niso bili očiščeni že ogromno let, eni celo od druge svetovne vojne, in v vodnjakih se je res nabralo ogromno blata, eni so celo puščali« (Fakin Bajec 2011: 57). Poletnega večera so se ob vsakodnevnem vaškem druženju na trgu Briteh odločili, da bodo naslednjo soboto očistili vodnjak, ker je bil zaradi suše prazen in da bodo lahko gasilci pripeljali čisto vodo. Vendar kot je poudaril še danes aktivni član društva, na *robuto* ni nikoli prišel zaradi dediščine, temveč »ker sem vedu, da bo fešta, da se bo jelo in pilo in da bo veselo. To je bilo zmeraj, to je bilo prvo« (nav. delo: 59–60). Ostali sogovorniki so na moje prvotno začudenje to spoznanje potrdili; kot je pojasnil sogovornik iz sosednje vasi Komen: »Nekoč je bila zabava in druženje polovica deleža v odločitvi za robuto. Drugi del je bil prispevek v to, kar je treba. Dandanašnji pa se mi zdi izključno še druženje« (nav. delo: 60).

Glavni namen Društva Debela griža je vzdrževanje in ohranjanje kulturnih in naravnih znamenitosti v vasi, oživljanje tradicionalnih praznikov (pust, 8. marec, vaški praznik za sv. Janeza Krstnika idr.) in soorganizacija drugih kulturnih prireditev (več gl. Spletni vir 1). Med zunanjimi obiskovalci je vas najbolj poznana po največjem kraškem gradišču iz praskupnosti – *Debela griži*. Do devetdesetih let 20. stoletja krajanji niso namenjali velike pozornosti prazgodovinski dediščini, saj lokalne zgodovine iz časa bronaste in železne dobe niso poznali. Ostanki visokih in širokih kamnitih gmot v obliki podolgovatega kroga so se jim sicer zdeli kulturna posebnost, vendar t. i. *griže* (kot se v kraškem narečju označuje kupe kamenja) niso vključevali v procese gradnje in utrjevanja svoje lokalne identitete. Konec 20. stoletja je gradišče postalo zanimivo za takrat mladega domačina, ki je skupaj z bratom precej svojega prostega časa namenil raziskovanju kamnitih gmot. Nadobudni raziskovalec je kot dijak gimnazije o gradišču začel pisati seminarske naloge, kot študent arhitekture in prvi predsednik društva pa je želel gradišče postaviti na zemljevid arheološke dediščine Slovenije. Zato je bila prva javna prireditev društva organiziranje strokovnega srečanja, na katero so povabili priznane arheologe z Univerze na Primorskem in iz Tolminskega muzeja. Predsednik se je namreč zavedal, da bo le s pomočjo stroke ozaveščanje krajanov lažje, ker »potem vse deluje malo bolj resno, na bolj visokem nivoju. Ljudje so prišli [na strokovno srečanje], so bili navdušeni, takrat je društvo zalaufalo [začelo s svojim delovanjem]«. Kasneje so v sodelovanju z Občino Komen ob gradišču postavili informacijsko tablo in uredili parkirišča za obiskovalce. Na pobudo osnovnošolcev, ki so na etnološkem krožku v Osnovni šoli Komen raziskovali lokalno dediščino svojega kraja, so leta 2004 uredili še kulturno-pohodniško pot – *Pot kamna*, kjer si obiskovalec poleg gradišča ogleda še *vrzel* (vhod na lastnikovo parcelo), pastirsko hiško, *bezen* – kraško udrto jamo, suhokamnite zidove, kaverno, *kale* – zbiralnike vode, *lokve* – manjše zbiralnike vode ob hišah in znamenite arhitekturne detajle po vasi. Po besedah prvega predsednika je organizirano delovanje krajanov v obliki skupnostnih praks kmalu obrodilo sadove, saj »smo kmalu imeli velik naval [turistov]. [...] Malo bolj na nivoju so tekle tudi vaške fešte in je bilo vse pokrito na ta račun«. Člani društva na poti nudijo tudi turistično vodenje.

Utrip z nočnega pohoda, kjer so si krajanji ogledali informativno tablo o prazgodovinskem gradišču (foto: Boštjan Štolfa, Arhiv Društva Debela griža, Volčji Grad, 2004)

Druga večja kulturna akcija društva, na katero so člani še danes izredno ponosni, je bila priprava dokumentarnega filma *Takú je blo na Volčjem Gradi*. Po besedah takratnega predsednika vaške skupnosti je ideja za film nastala spontano, ko je novinarka TV Koper in domačinka iz vasi na skupščini društva predstavila misel, »da bi bilo treba spravit ta stare ljudi na filmski trak oziroma jih posnet, da bi nek spomin od teh ljudi ostal« (Fakin Bajec 2011: 283). Po tehtnem premisleku, pogovoru z drugimi krajanji in kolegi, ki so finančno, tehnično in strokovno pomagali pri izvedbi lokalne akcije, so krajanji preživeli tri nepozabne dni. Pred in za kamero so se do solz nasmejali, povezovali, pogovarjali, spodbujali in si medsebojno pomagali. Film sicer predstavlja rekonstrukcijo nekdanjega načina življenja, vendar pa je za krajanje vasi pomembnem kulturni ali dediščinski izdelek, ki je vplival na utrjevanje medsebojnih odnosov, krepitev osebne in kolektivne identitete, gradnjo skupnosti ter razvoj metod aktivnega vključevanja mladih v procese uporabe dediščine za izobraževalne namene.

Že takrat je med krajanji tlela tiha želja po ureditvi svojega kulturnega doma, kjer bi bili vaški prostori za krajanje in člane društva. Tudi ta projekt so uspešno zaključili leta 2012, ko so s skupnim vaškim prostovoljnim delom restavrirali zapuščeno Mržkovo domačijo, ki jo je za vas odkupila Občina Komen. S pomočjo projekta *Predstavitev vasi Volčji Grad in železnodobnega gradišča Debela griža* iz programa za razvoj podeželja (takrat programa LEADER) so s pomočjo občine in s sodelovanjem arheologov z Univerze na Primorskem tudi pripravili razstavo o prazgodovinski zapuščini in izdali znanstveni zbornik *Volčji Grad* s prispevki o načinu življenja Volčjegrajcev, pomembnih zgodovinskih pomnikih in arheoloških virih, pridobljenih na prazgodovinskem gradišču (Guštin 2012).

Po letu 2010 prazgodovinska dediščina Krasa ni motivirala le prvega predsednika društva, temveč je pritegnila tudi krajana iz sosednje vasi. Gre za danes uspešnega in prodornega kraškega podjetnika, ki mu raziskovanje prazgodovinske dediščine predstavlja »preklop iz službenih dejavnosti«. Vendar za razliko od Društva Debela griža razmišlja bolj prodorno in drzno: »Glede na to, kako so ta gradišča po Krasu razsejana, ne samo po Krasu, po Sloveniji [...], se iz gradišč lahko naredi en turistični produkt, seveda ob spoštovanju dejstva, da mora biti narejen na način, da turistični obisk ne bo poškodoval kakorkoli tega.« Za uresničitev te ideje je kraški podjetnik odkupil zemljišča, kjer se nahaja gradišče, leta 2014 ustanovil zasebni Zavod Krasen Kras, postal njegov direktor in začel v gradišče vlagati ogromno lastnih finančnih sredstev, ki jih društvo ne bi nikoli zbralo. Zavod s tremi zaposlenimi skrbi za vodenje po gradišču, čiščenje gradišča in okolice, izvajanje raziskav LiDAR (*Light Detection and Ranging*) za nadaljnja arheološka izkopavanja, snemanje zvočnih posnetkov v naravi, pripravo razstav in drugih aktivnosti (Spletni vir 2).

Po pripovedovanju današnjega predsednika Društva Debela griža se je odkup zemljišč, kjer je pomembna kraška dediščina, »dogajal zelo hitro, mi sploh nismo nič vedeli«. Povezovanja in sodelovanja med direktorjem Zavoda in krajani oziroma člani društva skorajda ni. Mlajši član društva je poudaril, da se direktor občasno udeležuje vaških delovnih akcij in kulturnih prireditev, vendar do večjih sodelovanj ne pride, čeprav je društvo Zavodu predlagalo nekaj skupnih akcij. Podobno razlaga tudi podjetnik:

»Mi sicer komuniciramo, [...] imamo podpisan sporazum o sodelovanju, v katerem so se [člani društva] zavezali, ko bomo mi rabili vodenje, bodo oni poskrbeli, seveda plačilno. Kadar smo jih dvakrat rabili, jih ni bilo. [...] Eni znotraj društva bi sodelovali, eni znotraj društva so proti.«

Največji problem je po mnenju podjetnika v tem, da društvo:

»nima denarja. In ko se pojavi eden z denarjem, se pri nekaterih ljudeh v takih društvih vzpostavi čustvo ljubosumja. [...] Društvo se čuti izključeno. Zaradi tega, ker se zave omejenosti svojih možnosti in zavestno ali podzavestno pride do človeške reakcije v smislu 'ja, on je sedaj bogat in mi smo revni'.«

Zato se podjetnik srečuje z očitki članov društva: »Mi smo se tega lotili in sedaj si ti pršu in si to pobral.« Podobno beremo tudi na internetni strani Sveta Evrope, kjer je primer obnovitve gradišča Debela griža in način vključevanja ekonomskega sektorja na predlog Zavoda za varstvo kulturne dediščine izbran kot dobra praksa, ki jih promovira Svet Evrope v okviru *Strategije kulturne dediščine za 21. stoletje*. Sodelavci Zavoda Krasen Kras so v svoji predstavitvi zapisali, da je dediščina Debele griže velik neizkoriščen potencial za razvoj lokalnega podeželskega gospodarstva. Vendar je razvoj gospodarskih dejavnosti, ki temeljijo na kulturni dediščini, »dolgotrajen proces, v katerega so vključene številne zainteresirane strani« (Spletni vir 3). Na Zavodu priznavajo, da so strokovnjaki, ki običajno delajo v javnih institucijah, pripravljeni sodelovati, medtem ko lokalno prebivalstvo njihove razvojne projekte vidi kot priložnost ali kot grožnjo (prav tam). V predstavitvi dobre prakse pa žal niso nikjer omenjeni kulturni in raziskovalni dosežki ter storitve, ki so jih pred vključitvijo zasebnega sektorja storili prebivalci vasi, kjer se gradišče nahaja.

Dejstvo je, da je podjetnik prišel v vas, kjer so krajanji na prostovoljni ravni že urejali okolico gradišča in s pomočjo ohranjanja in promocije lokalnih elementov iz preteklosti gradili in utrjevali svojo skupnost. Nekateri člani društva so s prihodom tujih obiskovalcev lažje prodajali svoje kmetijske pridelke. Na višku njihove zagnanosti pa je v vas vstopil nov akter, ki je z gradiščem imel drznejše poslovne načrte, saj je v lokalni dediščini prepoznaval priložnost za vzpostavitev t. i. »neponovljivega produkta« oziroma, kot pojasni:

»Prodajni produkt, osnovan na kulturni dediščini, je v štartu zagotovljen. Tebe ne more v tvojem produktu skopirat nihče. Tisti, ki naredi produkt na Debeli grizi, ima prednost. [...] Iz ekonomske teorije je vlaganje v kulturno dediščino gradnja neponovljive infrastrukture. Za vlagatelje je imeti to pozicijo izredno pomembno. Ko enkrat izgradiš brend [na kulturni dediščini], je izredno enostavno ga vzdrževati, z minimalnimi vlaganji. Za razliko od blaga široke potrošnje.«

81

V tem kontekstu je podjetnik kritičen do prostovoljnega dela:

»Prostovoljci delajo, kadar lahko. Ko se [...] ukvarjaš s turizmom, [...] se ti ne moreš ukvarjat s slučajno organizacijo. [...] Čim se začne nekaj bolj resnega odvijati v kulturni dediščini, je potrebna profesionalizacija. Če bi želeli eno društvo profesionalizirati, se po navadi skregajo. Kdo je sedaj tisti, ki bo v društvu zaposlen. Moja hči, ali tvoja hči, ali moj sin. Ker je tako v Sloveniji.«

Podobne pomisleke je imel tudi prvi predsednik društva in poudaril, da je trenutno društvo strokovno in kadrovsko prešibko za razvoj večje zgodbe o gradišču, ki bi prinašala večji ekonomski dobiček, hkrati pa tudi občina nima potrebnih finančnih sredstev, da bi vlagala v raziskave in celostno ohranjanje lokalnega spomenika. Tega se podjetnik tudi zaveda in je finančno podprl enoletno zaposlitev arheologa na Zavodu za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Nova Gorica, ki je za gradišče pripravil konservatorski načrt. Vendar če želimo implicirati celostni pristop ohranjanja kulturne dediščine, ki naj bi bila po konvencijah Unesca in Sveta Evrope last nas vseh (ne glede na lastnino), se v tem primeru pojavi težava. Kdo bo upravljal lokalni spomenik, ki leži na zasebni lastnini in se ga trenutno vzdržuje s pomočjo zasebnih vlaganj, saj lokalna skupnost, občina in Ministrstvo za kulturo ne premorejo dovolj finančnih sredstev za njegovo celostno ohranjanje? Še več, podjetnik oziroma direktor Zavoda je izpostavil tudi težavo:

»Ni problem, dokler daješ soude [denar] v raziskave, problem bo, kdo bo iz tega začel služiti. Tam bo ratal problem. Kako lahko on služi iz dediščine, ki je naša [javna]. In to je problem. In tle je na tvoji strani izziv [na strani stroke/znanosti]. Jedro problema je, kako privleči denar nekoga, ki bi potem iz tega lahko služil, in istočasno doseči, da je to še vedno javno. To je izziv.«

Kdaj pa postane kulturna dediščina unikatni produkt, ki ga je moč izkoristiti za gospodarski razvoj? Kdo podeli golim kamnitim gmotam, ki jih predstavlja gradišče, kulturno, socialno, zgodovinsko, estetsko, izobraževalno, emocionalno vrednost? Kdo pričara pristnost in edinstvenost kulturnega okolja? Mirno lahko potrdimo, da ljudje, ki so nosilci kulturnih praks. Po *Konvenciji o kulturnih pravicah* ljudje oblikujejo skupnost, ki mora imeti dostop do svoje kulturne dediščine in možnost uživanja v njej. Volčjegrajcem ni onemogočen dostop do svojega lokalnega spomenika; z delovanjem Zavoda so poti

okoli gradišča bolje urejene, suhi zidovi očiščeni, za gradišče se v okviru projektov, ki jih prijavlja Zavod, iščejo nove finančne spodbude. Vendar krajanji ne sodelujejo pri snovanju idej za nove projekte in kulturne programe; niso informirani, kaj se z gradiščem dogaja, niso bili vključeni v pripravo konservatorskega programa. Tudi to so temeljne kulturne pravice, ki jih država podpisnica različnih konvencij mora spoštovati.

Ob pogovoru z direktorjem Zavoda Krasen Kras, kako vendarle razumeti in implementirati koncept celostnega ohranjanja, sogovornik kot civilno družbo oziroma skupnost ne razume društva ali krajanov vasi, temveč občino, ki po njegovem mnenju lahko zagotovi višjo raven upravljanja. Na občini naj bi bilo manj možnosti za osebne, družinske in druge človeške zamere, saj mora priti »do nujnega usklajevanja mnenj, ker moraš upoštevati mnenja večje širine«. Vendar podjetnik tudi z občino ne sodeluje, saj je po svojem mnenju ne potrebuje. Dobro sodelovanje pa je vzpostavil z arheologi iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine in Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, nekoliko manj pa z arheologi, zgodovinarji, etnologi, ki smo pred tem strokovno sodelovali z vasjo. Krajanji se zavedajo, da ima podjetnik vse pravne pravice tržiti gradišče in iz njega narediti turistični produkt, tj. muzej na prostem (Spletni vir 2), moti pa jih, da v nobeni predstavitvi in aktivnosti, ki jih izvaja Zavod, ni omenjeno delo, ki so ga s prostovoljnimi in požrtvovalnimi delom storili pred ustanovitvijo neprofitnega zasebnega subjekta. Podjetnik rešitev za večje sodelovanje med akterji vidi v javni debati, kjer bi vsaka stran predstavila svoje interese oziroma koristi. Pri tem morajo biti vsi enakopravni,

»ni pa nujno, da so vsi enaki. Vsi morajo imeti enake možnosti. Ali jih bodo oni izkoristili ali ne, je pa na njih samih. [...] Jaz pripeljem skupino 20 ljudi, peljem jih po gradišču, zaračunam 2 ali 3 evre po glavi. In društvo ima enako možnost. Če sem jaz naredil oglaševalske table, stole, koše za smeti ipd., se morajo z mano zmeniti, da mi bodo od tistih dveh evrov dali en evro za to, ker kosim. Ma 2 evra naj si zaslužijo. Jaz nimam nič proti temu. Če se oni tega ne lotijo, ni slabega čustva. Če se pa ne morejo lotiti, pa je narobe. Delat to na nivoju ene vasi, je kritično narobe.«

Prvi predsednik društva, ki je sicer vesel, da se gradišče čisti in razvija, je rešitev predstavil z drugim konkretnim primerom. Zavod Krasen Kras bi po njegovem mnenju lahko organiziral arheološki vikend, kjer bi društvo zvečer pripravilo zabavo, Zavod pa poskrbel za strokovni del. Tako bi Zavod denar dobil od strokovnega dela, društvo pa od družbeno-zabavnega dela. »Vsi bomo imeli nekaj od tega, vas bo živa ... Tega do sedaj še ni bilo. Dati domačinom tisti del, kjer se znajdejo in kjer se čutijo močne.« Morda bi večjo vlogo morala imeti Občina, ki je Debelo grižo razglasila za spomenik lokalnega pomena. Po mnenju prvega predsednika društva člani društva zastopajo interese ljudi oziroma domačine.

»Nad vsem tem bi morala biti krovna občina. Na sestanek med [...] [podjetnikom] in društvom bi moral priti župan. [...] Čudi me, da se je vse ustavilo. Se je društvo ustavilo in tudi on [podjetnik] po sedmih letih bi moral več pokazati. [...] Turisti so bili zbegani v vasi, so videli, da je razkol. Jaz vidim tako vlogo občine.«

Morda bi se morala v okviru društva razviti večja poslovna ideja in ne samo vodenje po kulturni poti. Kot razmišlja prvi predsednik:

»ena društva so šla poslovno pot. So ugotovila, če mi ne bomo služili denarja za

svoje območje, bo prišel drugi. Saj članarina teče prvih par let, so vsi navdušeni, pridejo na občni zbor in dajo par evrov. Ma potem počasi to gre kar dol. So vsa društva na Krasu šla tako dol. Če takrat ne obrneš, da pripraviš neko dejavnost.»

Izziv pa je, kako prostovoljsko dejavnost, kjer je članom pomembno kakovostno izkoristiti svoj prosti čas in s skupnostnimi praksami prispevati h kvaliteti življenja, spremeniti v poslovne priložnosti, kar je težnja neoliberalno-tržno naravnane družbe. Ali kultura ali njena dediščina ne moreta predstavljati prostora, kjer bi prostovoljske organizacije in zasebni sektor lahko izmenjevali izkušnje in si med seboj pomagali?

Strinjam se s spoznanjem uveljavljenega kraškega podjetnika, da je lokalno prebivalstvo na Primorskem na začetku vsakega novega, drznega projekta prestrašeno in potrebuje precej časa, da zaupa novim predlogom, osebam, strokovnjakom. Strah pred Drugim, ki ga v tej situaciji predstavlja podjetnik, v preteklosti pa so ga drugi akterji (več gl. Fakin Bajec 2011: 181–186), se med ljudmi hitro mobilizira prav v situacijah, ko odnosi niso transparentni, pravični, vključujoči, učinkoviti in ne spoštujejo znanja, dela in požrtvovalnosti skupnega dela. Glede na številne izkušnje pri delu z društvi se popolnoma strinjam z mislijo prvega predsednika društva, ki je ob koncu pogovora sklenil: »Mogoče res ne moreš računati na društvo, če se greš ene velike zgodbe. Jasno vizijo, jasne cilje [je treba] razložiti ljudem in ne spet nekaj mešetarit. Takoj ko ljudje čutijo, da ni nekaj čisto, je konec. Transparentnost in zaupanje, to je temelj.« Treba se je tudi vprašati, zakaj Zavod za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Nova Gorica, pri pripravi konservatorskega načrta o upravljanju Debele griže ni v dialog vključil lokalne skupnosti, ki jo sestavljajo krajani, ki živijo v Volčjem Gradu.

Namesto zaključka: celostni pristop – realnost ali utopija?

Vključevaje tradicionalnih znanj, spoštovanje odnosov in pomenov lokalnega prebivalstva do kulturnih in naravnih dobrin ter celostne upravljalvske prakse so osnovni elementi vključujočih pristopov tako pri ohranjanju dediščine v bivalnih okoljih kot pri razvoju dediščinskih študij (Logan, Koekel in Nic Craith 2015). Priznati je treba, da se nosilci kulturnih praks čedalje bolj zavedajo svojih pravic pri ohranjanju svojega okolja, nespametnih političnih odločitvah ali agresivnem vdoru gospodarskega kapitala, vendar so zaradi pomanjkanja znanja, strokovne podpore, finančnih spodbud in drznosti velikokrat nemočni. Nemoč pa je po pisanju teoretikov neoliberalizma postala osnovna opredelitev celotnega obdobja, v katerem živimo. Kot pojasni filozof Peter Klepec, sta nemoč in izkušnja ohromljenosti, paralize, otrplosti, nezmožnosti, da bi se premaknili drugam in naprej, občutek teka na mestu, dejansko eno izmed glavnih določil obdobja neoliberalizma (Klepec 2019).

Morda koncept celostnega pristopa v teoriji, kjer prevladujejo transparentni, modri, sodelovalni in prijateljski odnosi med različnimi upravami, sektorji in skupnostmi, lahko prinaša pomembne rezultate, vendar bo v slovenski praksi potrebnih še veliko izobraževalnih delavnic, kulturnih akcij, prireditev in festivalov ter ostalih neformalnih priložnosti (npr. skupnih tematskih pohodov, etnoloških delavnic idr.), ki bodo omogočile »mehke« oblike učenja sodelovanja in sočutnega odnosa med vpletenimi akterji. Tukaj se kaže pomembna vloga etnologov in kulturnih antropologov, ki bi morali nameniti

več časa vzpostavljanju sodelovanja med vpletenimi akterji, v prvi vrsti pa organizirati več izobraževalnih delavnic ali poglobljenih intervjujev z nosilci gospodarskih moči. Produkti, osnovani na kulturni dediščini, so res lahko unikatni in edinstveni v okviru marketinških in ekonomskih teorij, vendar hkrati napolnjeni s čustvenimi odnosi, ki jih do njih vzpostavijo nosilci kulturnih praks.

V procesu konstruiranja lokalne dediščine so Volčjegrajci sprejeli gradišče kot svojo lokalno dediščino in vstop novega akterja je vzbudil čustveni odpor, nestrinjanje, agresijo. Čeprav podjetnik ne želi odtujiti lokalne dediščine, bi se vendarle lahko bolj potrudil in bil bolj občutljiv za dosežke lokalne skupnosti, ki je pred njim skrbela za promocijo vasi. Ostanke iz naše preteklosti, ki v družbi odsevajo različne vrednote, so last nas vseh. Kulturne prakse, povezane s poustvarjanjem dediščine, ne smejo zgolj prispevati k materialnemu blagostanju družbe, temveč predstavljajo pomemben element krepitve identitete, lastnega obstoja, dobrega počutja. Analiza intervjujev namreč lepo pokaže, da tako člani Društva Debela griža kot podjetnik z aktivnim raziskovanjem, predstavljanjem, restavriranjem, ohranjanjem in razvojem elementov iz lokalne preteklosti kakovostno preživljajo svoj prosti čas in iščejo načine za odmik od naporenega vsakdanjika. Zakaj ne premorejo dovolj modrosti, da bi v procesih konstruiranja kulturne dediščine iskali nujne poti skupnega sodelovanja in povezovanja?

84

V zadnjih desetletjih se na polju dediščinskih študij veliko razpravlja o kulturnih pravicah in etiki uporabe dediščine za gospodarske in razvojne učinke (Silverman in Ruggles 2007). Razprave se osredotočajo tudi na vprašanja o propadanju kulturnih spomenikov ali pozabljanju tradicionalnih znanj zaradi pomanjkanja potrebnih javnih finančnih sredstev. V primeru Društva Debela griža ne moremo trditi, da krajanji nimajo dostopa do lokalnega arheološkega spomenika. Še več, zaradi novega upravljavca je gradišče bolje promovirano in predstavljeno širši javnosti, vendar člane društva čustveno prizadene javno in strokovno negiranje njihovega dela in odnosa, ki ga vzpostavljajo do lokalne dediščine. V javno-strokovnem diskurzu se pri revitalizaciji prazgodovinskega gradišča promovira le kraškega podjetnika, ki svoj zasebni kapital vlaga v javno dediščino. S tem so krajanom kršene temeljne kulturne pravice, saj niso vključeni v kulturne prakse promocije in razvoja gradišča, ne sodelujejo pri aktivnostih z Zavodom Krasen Kras in ob gradišču ne uživajo.

Predstavljeni primer še pokaže, kako potrebne so znanstvene raziskave, razprave in okrogle mize, ki bi morale večjo pozornost nameniti izzivu, kako prepoznati spekter afektivnih odnosov in občutkov, ki jih kulturni pomniki zbujajo med člani skupnosti (Tolia-Kelly, Waterton in Watson 2017), ter kako s konstruktivnim pogovorom spoznati različne interese, želje, potrebe in izkušnje ljudi, ki živijo z javno dediščino. Trdimo lahko, da so člani Društva Debela griža na svoje kulturne dosežke izredno ponosni. Nespametno in vehementno vključevanje ekonomskega kapitala pa lahko marsikaterega člana skupnostnih in prostovoljnih praks odvrta od nadaljnjih kulturnih prizadevanj.

REFERENCE

AGENDA ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ DO LETA 2030

2015 <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/razvojno-sodelovanje/1289ed1268/Agenda_za_trajnostni_razvoj_2030.pdf> [29. 2. 2020].

ASHLEY, L. T. Susan

2012 Museum Volunteers: Between Precarious Labour and Democratic Knowledge Community. V: J. Paquette (ur.), *Cultural Policy, Work and Identity: The Creation, Renewal and Negotiation of Professional Subjectivity*. London in New York: Routledge, 187–2001.

AZOULAY, Audrey

2018 Foreword. V: *Culture for the 2030 Agenda*. Paris: UNESCO.

BARRERE, Christian

2018 Cultural Heritages: Capital, Commons, and Heritages. V: A. M. Labrador in N. S. Silberman (ur.), *The Oxford Handbook of Public Heritage: Theory and Practice*. New York: Oxford University Press, 139–154.

BLAKE, Janet

2015 *International Cultural Heritage Law*. Oxford: University Press.

CANTILLON, Zelmarie in BEKER, Sarah

2020 Career Volunteering as Good Work in Do-it-Yourself Heritage Institutions: A Serious Leisure Perspective. *Journal of Sociology* 56 (3): 356–371.

COOMBE, J. Rosemary in WEISS, M. Lindsay

2015 Neoliberalism, Heritage Regimes, and Cultural Rights. V: L. Meskell (ur.), *Global Heritage: A Reader*. Chichester: Wiley Blackwell, 43–69.

CULTURAL RIGHTS, FRIBOURG DECLARATION

2007 <<http://hrlibrary.umn.edu/instree/Fribourg%20Declaration.pdf>> [7. 9. 2020].

DANTAS de FIGUEIREDO, Marina

2018 Problematizing the Idea of Heritage Management. V: A. M. Labrador in N. S. Silberman (ur.), *The Oxford Handbook of Public Heritage: Theory and Practice*. New York: Oxford University Press, 93–105.

DA MILANO, Cristina

2009 Prostovoljstvo za kulturno dediščino v Evropi. V: C. Da Milano, K. Gibbs in M. Sani (ur.), *Prostovoljstvo v muzejih in na področju kulturne dediščine: Evropski priročnik*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 9–11.

EVROPSKA STRATEGIJA KULTURNE DEDIŠČINE ZA 21. STOLETJE

2017 <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/Strategija_21_SvetEvrope_2017-06-11.pdf> [29. 2. 2020].

FAKIN BAJEC, Jasna

2005 *Takú je blo na Volčjem Grad: Predstavitev preteklega načina življenja v kraški vasici Volčji Grad* [Videoposnetek]. Volčji Grad: Debela griža: Vaška skupnost.

2011 *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC.

2020 Vključevanje skupnosti v razvoj in upravljanje kulturne dediščine v aplikativnih evropskih projektih. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60 (1): 90–100.

FREDHEIM, L. Harald

2018 Endangerment-driven Heritage Volunteering: Democratisation or Changeless Change, *International Journal of Heritage Studies* 24 (6), 619–633.

GUŠTIN, Mitja (ur.)

2012 *Volčji Grad*. Komen: Občina Komen.

KLEPEČ, Peter

2019 *Matrice podrejanja: Kapitalizem in pervezija 2*. Ljubljana: Analecta.

KONVENCIJA O VAROVANJU NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE

2003 Text of Convention <<https://ich.unesco.org/en/convention>> [18. 2. 2020].

- KREFT, Lev in ULE, Mirjana
 2013 Kritika neoliberalne znanstvene odličnosti. V: M. Ule, R. Šribar in A. Umek Venturini (ur.), *Ženske v znanosti, ženske za znanost*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 94–111.
- LABADI, Sophia in GOULD, G. Peter
 2015 Sustainable Development: Heritage, Community, Economics. V: L. Meskell (ur.), *Global Heritage: A Reader*. Chichester: Wiley Blackwell, 196–216.
- LABRADOR, Angela M. in SILBERMAN, Neil Asher
 2018 Introduction: Public Heritage as Social Practice. V: A. M. Labrador in N. A. Silberman (ur.), *The Oxford Handbook of Public Heritage: Theory and Practice*. New York: Oxford University Press, 1–17.
- LIČEN, Nives, FINDEISEN, Dušana in FAKIN BAJEC, Jasna
 2017 Communities of Practice as a Methodology for Grassroots Innovation in Sustainable Adult Education. *Andragoška spoznanja* 23 (1): 23–39.
- LOGAN, S. William
 2015 Closing Pandora's Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage Protection. V: H. Silverman in D. F. Ruggles (ur.), *Cultural Heritage and Human Rights*. New York: Springer, 33–52.
- LOGAN, William, KOCKEL, Ullrich in NIC CRAITH, Máiréad
 2015 The New Heritage Studies: Origins and Evolution, Problems and Prospects. V: W. Logan, M. Nic Craith in U. Kockel (ur.), *Companion to Heritage Studies*. Malden, Oxford: John Wiley Blackwell, 1–25.
- MAKAROVIČ, Gorazd
 1995 *Slovenci in čas: Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina.
- MAKUC, Neva
 2018 Revitalizacija stavb kulturne dediščine preko javno-zasebnega partnerstva: Primer Občine Črnomelj. *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 66 (1): 139–46.
- MARUŠIČ, Branko
 1999 Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem Primorju (1848–1918). *Annales Serie historica sociologica* 9 (16): 163–192.
- MÜLLER, Emanuel in STOTTEN, Rike
 2011 *Public Participation Manual*. Lucerne: University of Applied Sciences and Arts. <http://www.alpine-space.org/2007–2013/uploads/tx_txrunningprojects/Demochange_Public_Participation_Manual.pdf> [7. 9. 2020].
- OKVIRNA KONVENCIJA SVETA EVROPE O VREDNOSTI KULTURNE DEDIŠČINE ZA DRUŽBO
 2005 <http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/199/> [7. 9. 2020].
- PETROVIČ, Tanja
 2017 »Čez vikende nikamor ne grem brez računalnika«: Usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja in delo v akademski sferi. V: A. Hofman (ur.), *Znanost (brez) mladih*. Ljubljana: Založba ZRC, 73–96.
- PLOŠTAJNER, Klemen
 2015 Neoliberalizem in njegove manifestacije v mestu. *Teorija in praksa* 52 (3): 476–493.
- PODJED, Dan
 2019 Snovanje prihodnosti antropologije. *Etnolog* 29: 15–33.
- RIZMAN, Rudi
 2014 *Čas (brez) alternative: Sociološke in politološke refleksije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- SILVERMAN, Helaine in RUGGLES, D. Fairchild
 2007 Cultural Heritage and Human Rights. V: H. Silverman in D. F. Ruggles (ur.), *Cultural Heritage and Human Rights*. New York: Springer, 3–29.
- STRATEGIJA KULTURNE DEDIŠČINE 2020–2023
 2019 Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/STRAT_KD_2019.pdf> [15. 6. 2020].
- SPLETNI vir 1: <<https://www.volejigrad.com/>> [7. 9. 2020].
- SPLETNI vir 2: <<http://www.krasenkra.com/>> [15. 6. 2020].

SPLETNI vir 3: Strategy 21 - Good practices <<https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/-/debela-griza>> [15. 6. 2020].

THE POWER OF CULTURE FOR DEVELOPMENT

2010 *Programme and Meeting Document*. Paris: Unesco. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pt0000189382>> [16. 9. 2020].

TOLIA-KELLY, Divya P., WATERTON, Emma in WATSON, Steve

2017 *Heritage, Affect and Emotion*. V: D. P. Tolia-Kelly, E. Waterton in S. Watson (ur.), *Heritage, Affect and Emotion: Politics, Practices and Infrastructures*. Abingdon: Routledge, 2–11.

VALIČ, Urša

2019 Etnologija in kulturna antropologija v muzeju sodobne umetnosti. *Etnolog* 29: 113–131.

VICKERY, Jonathan

2019 Cultural Rights and Cultural Policy: Identifying the Cultural Policy Implications of Culture as a Human Right. *The Journal of Law, Social Justice and Global Development*, Special Issue Cultural Rights and Global Development, University of Warwick, UK <<http://wrap.warwick.ac.uk/116201/1/WRAP-cultural-rights-cultural-policy-Vickery-2019.pdf>> [7. 9. 2020].

WATERTON, Emma in SMITH, Laurajane

2010 The Recognition and Misrecognition of Community Heritage. *International Journal of Heritage Studies* 16 (1/2): 4–15.

ZAGATO, Lauso

2015 The Notion of “Heritage Community” in the Council of Europe’s Faro Convention: Its Impact on the European Legal Framework. V: A. Nicollas (ur.), *Between Imagined Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage*. Göttingen: University Press, 140–168. <<http://books.openedition.org/gup/220>> [7. 9. 2020].

ŽIDOV, Nena

2018 Težave Slovenije pri varovanju nesnovne kulturne dediščine v luči Unescove Konvencije (2003). *Etnolog* 28: 41–62.

BESEDA O AVTORICI

Dr. Jasna Fakin Bajec je raziskovalka na ZRC SAZU, Inštitutu za kulturne in spominske študije. Raziskovalno se posveča socialnopolitičnim, ekonomskim in razvojnim pomenom kulturne dediščine v sodobnem svetu; razvoju participativnih metod in orodij za vzpostavljanje celostnega pristopa pri ohranjanju kulturne dediščine; opolnomočenju in vključevanju marginalnih skupin in mladih v dediščinske prakse; načinom ohranjanja kulturnih in človekovih pravic pri razvoju kulturnih praks. Raziskave in implementacijo teoretičnih spoznanj s področja kulturnih študij izvaja na Krasu in v Vipavski dolini.

SUMMARY

Processes of creating cultural heritage: At the intersection of neoliberalism and voluntary work within heritage societies

The article discusses the role of heritage societies in processes of integrated heritage conservation, which has become a basic starting point for the understanding and development of cultural monuments. According to the Slovene strategy, an integrated approach requires “the inclusion of different state bodies and institutions, local and other interested communities, and envisages constructive cooperation among them” (*Strategija kulturne dediščine 2020-2023* 2019: 3). Here it is pointed out that citizens, heritage owners and other interested parties (societies, associations, NGOs, local communities, etc.) are important and equal participants in decision-making. At the same time, the European Cultural Heritage Strategy for the 21st Century envisages the development of public-private partnerships in heritage restoration and promotion projects. This poses many challenges in a neoliberal society, as the economic sector sees in cultural heritage an “inimitable market product”, while residents living with cultural monuments are the bearers of cultural practices and dedicate a considerable amount of their free time to heritage preservation, establishing social, educational, cultural, emotional and other values in connection with it.

88

The study of the example, relating to the cultural activities of the Debela Griža Society from the village of Volčji Grad (Karst), shows a discrepancy in the practical implementation of the integrated approach. Many cultural and voluntary practices have enabled the village inhabitants to build a connected community and quality ways of spending their free time. Since 2012, part of their local heritage – the pre-historic hillfort of Debela Griža – has been managed by a private undertaking, which has bold goals relating to the preservation, maintenance and development of the local archaeological heritage. In implementing these plans the private undertaking does not recognise the value of voluntary work and has therefore not sought cooperation with the society’s members. At the same time, the undertaking is negating the society’s cultural achievements, which is causing a great deal of conflict among members. The silent tolerance between the private undertaking and the villagers, as well as the very limited inclusion of the villagers in the development of new business programmes and the conservation plan, signifies a breach of the cultural rights of the bearers of cultural practices. On the basis of an analysis of oral sources, the article concludes with a proposal as to how ethnologists and cultural anthropologists should dedicate more research and initiatives to raising the awareness of the private sector about how economic capital in Slovenia is not only helping to maintain cultural heritage preservation, but can also cause great disappointment among cultural heritage bearers and the disintegration of voluntary initiatives.